

The sincerity of Imam Ali (AS) through the repetition style in his prayers

(Research Article)

Ramazan Rezaei¹ , Ahmad Arefi^{2*} , Parinaz Aliakbari³

Submission Date: 7 April 2025

Revision Date: 26 June 2025

Acceptance Date: 7 August 2025

(Page 33-57)

Abstract

Style is the author's way of expressing himself, which reveals his identity and personality, his beliefs, his mental states, and his psychological complexes. Repetition is one of the styles used with the aim of emphasizing or drawing attention to something and placing it at the center of attention. One of the cases of using the repetition style is in prayer, so that the supplicant shows his helplessness, need, and insistence through repetition. Repetition is one of the most widely used styles in the case of Imam Ali (AS), which is used in accordance with the purpose. This research, using a descriptive-analytical method, seeks to stylistically examine repetition in Imam's prayers and how its dimensions are reflected. The repetition of prayer in the Imam's prayers indicates the intensity of the servant's need and urgency for God and is a sign of Imam's humility, submission, and sincerity, and his connection and intimacy with his Lord because a needless and arrogant person never asks for anything from anyone. Therefore, need is a close and deep connection that causes someone to ask for something, just as Imam, out of humility, sincerity, humility and sincere connection with God, prays to Him using repetition and strengthens his spiritual and moral connection with his Lord. In his prayers, the Imam uses the imperative after using the vocative and repeating it, which indicates the sincerity and intensity of his need for God. In many cases, he has used the imperative verb in the sense of praying and asking for help, and the

1. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran

2. PhD in Arabic Language and Literature, Allameh Tabatabaei University, Tehran, Iran

3. PhD in General Linguistics, Payam Noor University, Tehran, Iran

*: Corresponding Author:

Email: Ahmad.arefi@yahoo.com

How to cite this article: Rezaei, R., Arefi, A., & Aliakbari, P. (2025). The sincerity of Imam Ali (AS) through the repetition style in his prayers. *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 13(50), 33-57. <https://doi.org/10.22084/nahj.2026.31244.3206>

use of the vocative with the imperative verb in prayer is appropriate to the purpose.

Keywords: Imam Ali, prayer, repetition style, emphasis, sincerity.

Extended Abstract

1. Introduction

Prayer is the secret and special need of the servant with their Lord, which is done directly and without intermediaries with sincerity, humility and submission between them and their Lord, observing politeness and expressing servitude and helplessness with humble language and with styles and words appropriate to the purpose. Therefore, the greater the sincerity, humility and submission and expressing helplessness in prayer, the closer the servant becomes to their Lord and the greater the possibility of the prayer being answered. In Islamic sources, there are prayers from Imam Ali, especially in Nahj ul-Balagha and prayer books, in which Imam has sincerely and appropriately used special language and styles.

In one sense, prayer is a conversation between a person and the one God with sincerity, humility, and submissiveness, and by expressing servitude with humble language and styles appropriate to the purpose. The prayers of Imam Ali and his secret and need with God are a manifestation of the depth of his faith and servitude. In his prayers with God, he expressed the greatness and glory of God, on the one hand, and his own weakness and smallness, on the other. His prayers are full of supplication, humility, and requests for God's forgiveness and mercy.

Repetition is one of the syntactic styles used to express meaning, which is of two types: verbal repetition by repeating a word or sentence and spiritual repetition by using words such as nafs and ayn to emphasize a word. Repetition is mostly used with the aim of emphasizing and establishing a point in the mind by the speaker or writer, but the writer must know in which cases to use repetition because it is correct to use repetition in the appropriate and appropriate place, but it should not be used in an inappropriate place. Rather, repetition should be used in the appropriate place or where the sentence or word needs to be repeated.

2. Theoretical framework

Prayer is a conversation, a secret, and a need that a person expresses to someone more powerful and superior than him/herself in order to meet his/her needs, and the person praying refers to his/her weakness so that someone superior to him/her can meet his/her needs. For this reason, it

refers to his/her own need and weakness and the superiority, power, and needlessness of the other party, that is, Allah; because only supplication is appropriate for someone who is without needs and at the same time the source of meeting the needs of others. Scholars of rhetoric, in discovering the meaning of the two verbs of command and prohibition, have considered prayer to be a request for something by a person of low status from a person of high status. From this, it can be understood that there is a kind of sincerity in prayer because the supplicant, by expressing his/her weakness and servitude and considering the person to whom s/he prays superior, invites them to meet his/her needs, and this sincerity, humility, and weakness are also shown in his/her language, words, and styles. Therefore, our statement of the issue is the expression of the sincerity of Imam Ali through the study of the way repetition is reflected in his/her prayers.

3. Method

This research, using a descriptive-analytical method, seeks to stylistically examine repetition in the Imam's prayers and how it reflects its various dimensions in order to express the sincerity and helplessness of Imam Ali before his Lord through the repetition style, through the following questions:

How and by what styles does Imam Ali show his sincerity, humility, and submissiveness in prayer?

For what purposes did Imam Ali use the repetition style in prayer?

4. Conclusion

In his prayers, Imam Ali has used any style appropriate to his intended meaning, which has added to the beauty of his prayers and increased their impact on the audience. The style of repetition is one of these styles in the prayers of Imam Ali, which Imam used in his appropriate place and in accordance with his intended purpose, with the aim of emphasizing and stabilizing the meaning, expressing sincerity, and expressing his servitude and helplessness. For this reason, in many cases, in his prayers, he has used imperative verbs in the meaning of prayer after the vocative because the request is from the bottom to the top, that the lower position, that is, Imam Ali, asks for help from the higher position, that is, Allah, with a humble, direct and unmediated language, in order to confess his weakness and servitude and to the divinity, lordship, power, and supremacy of God, and in this way, he removes pride and arrogance from himself. Because a person who is proud and arrogant considers himself great and needless and does not seek help from others with insistence and lamentation and

humility. Therefore, Imam has repeated many words in his prayers to indicate his emphasis and insistence on the answer of his prayers by his Lord and the severity of his need and urgency to go to God because when a person repeatedly asks God for a need, this shows the depth of his need and sincerity and lack of pride as only the person who admits his own weakness and the strength of the other side insists on having his needs met by a superior person. For this reason, the supplicant is somehow referring to his need and weakness and the superiority, power and lack of need of the other party, that is, Allah as supplication is only worthy of someone who is in need and at the same time is a place to meet the needs of others. Looking at the repetitions used in his prayers, we realize that if his prayers were expressed without these repetitions, the sincerity of his words would not have been easily understood, or at least without this repetition, less sincerity would have been shown, and the greatness and superiority of God would not have been highlighted in the prayer without repetition.

References [In Persian]

- Abdul Raouf, H. (2018). *Stylistics of the Holy Quran (linguistic analysis)*; Translation: Parviz Azadi, Tehran: Imam Sadeq University (AS).
- Anoushe, H. (2002). *Persian literature dictionary*, Persian literature dictionary, second edition, Tehran: Printing Organization.
- Dehkhoda, A. A. (1998). *Dictionary*, second edition, vol. 9. Tehran: University of Tehran Publications Institute.
- Eghbali, Abbas and Mahvash Hassanpour (2016). A stylistic look at the sermon of "The Pious", *Quarterly Journal of Nahjul-Balagha Research*, 4(14), 109-128.
- Farshid Ward, Kh. (1984). *About literature and literary criticism*, Tehran: Amir Kabir.
- Halliday, M., & Hasan, R. (2013). *Language, texture and text (dimensions of language from the perspective of sociolinguistics)*, translator: Mohsen Nobakht, Tehran: Siahroud Publications.
- Kaden, J. A. (2010). *Culture of Literature and Criticism*, translated by Kazem Firouzmand, Tehran: Shadgan.
- Muzaffar, M. R. (1987). *Al-Mantiq*, Qom: Ismailian Institute.
- Rezaei, R., & Nasri, Z. (2014). Analysis of the Magic of Proximity in the Aphorisms of Nahjul-Balagha, *Quarterly Journal of Nahjul-Balagha Research*, 11(44), 25-49.

- Saleh-bak, M., & Arefi, A. (2023). Aesthetics of Surah Hamad based on Abdul Qahir Jarjani's theory of order, *Journal of Linguistic Studies*, 14(4), 373-403.

References [In Arabic]

- Abdul-Majid, Jamil (2006). *Al-Badi' bayna al-Balaghah al-'Arabiyyah wa al-Lisniyyat al-Nassiyah (The Rhetorical Devices Between Arabic Rhetoric and Textual Linguistics)*. Cairo: The Egyptian General Book Organization.
- Fifi, Ahmad (2001). *Nahw al-Nass (Textual Grammar): Ittijah Jadid fi al-Dars al-Nahwi (A New Approach in Grammatical Studies)*. Cairo: Zahra al-Sharq Library.
- Al-Ghazali, Abu Hamid Muhammad (2010). *Al-Maqsad al-Asna fi Sharh Asma' Allah al-Husna (The Supreme Purpose in Explaining the Beautiful Names of God)*, edited by Qasim Muhammad al-Nuri. Damascus: Dar al-Fajr.
- Al-Ameli Al-Kafami, Taqi Al-Din Ibrahim (1992). *Misbah Al-Kafami*, Beirut: Al-Numan Foundation.
- Al-Ameli Al-Kafami, Taqi Al-Din Ibrahim (1997). *The Faithful Country and the Strong Shield*, Beirut: Al-Alami Publications Foundation.
- Arefi, Ahmad (1983 CE). *Al-Waqi' al-Faqi' wa al-Sulta fi Riwayat Shiva (The Superior Reality and Authority in the Novel "Shiva")*. "Manuscript of the Little Century" by Abd al-Razzaq Tawaheriyya according to the postmodernist theories of Jean Baudrillard and Michel Foucault, Bayanama Diktari, Tehran: Daneshgah Allama Tabatabai.
- Arefi, Ahmad (1398 AH). *The aesthetics of grammatical methods in the novel "The Second War of the Dog" by Ibrahim Nasrallah*, Bayanama Karshanasi Arshad, Tehran, Daneshgah, Education of a Teacher.
- Askari, Abu Hilal Hasan ibn Abdullah ibn Sahl (n.d.). *Ibrahim*, Egypt: Isa al-Babi al-Halabi Press and Partners.
- Al-Sina'atayn (The Two Arts). edited by Ali Muhammad al-Bajawi and Muhammad Abu al-Fadl.
- Faraj, Hussam Ahmad (2009). *Text Linguistics Theory*, Cairo: Maktabat al-Adab.
- Ibn Tawus, Radi al-Din (1994). *Muhaj al-Da'awat wa Manhaj al-'Ibadat, edited by Shaykh Husayn al-A'lami*. Beirut: Al-A'lami Foundation for Publications.
- Ibn Tawus, Radi al-Din (n.d.). *Al-Duru' al-Waqiyah*, edited by Jawad al-Qayumi al-Isfahani. Qom: Islamic Publishing Institute
- Ibn Tawus, Radi al-Din (n.d.). *Falah al-Sa'il*. Qom: n.p.

- Ibn 'Abd Rabbih, Ahmad (1953). *Al-'Iqd al-Farid*, edited by Muhammad Sa'id al-'Aryan. Cairo: Al-Maktabah al-Tijariyyah al-Kubra.
- Ibn Qutaybah, 'Abd Allah ibn Muslim (1981). *Ta'wil Mushkil al-Qur'an*, commentary and editing by Sayyid Ahmad Saqr. Beirut: Dar al-Ma'rifah.
- Al-Jurjani, Abd al-Qahir (2004 CE). *Dala'il al-I'jaz (Proofs of Inimitability)*, edited by Mahmoud Muhammad Shakir, Cairo: Maktabat al-Khanji.
- Al-Jurjani, Abd al-Qahir (1991 CE). *Asrar al-Balaghah (Secrets of Eloquence)*, edited by Mahmoud Muhammad Shakir, Jeddah: Dar al-Madani.
- Muhammad, Azza Shibl (2007). *Text Linguistics: Theory and Application*, Cairo: Maktabat al-Adab.
- Al-Mustafawi, Hassan (2009). *Investigation of the Words of the Noble Qur'an*, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Al-Muwahhid al-Abtahi, Muhammad Baqir (1423 AH). *Al-Sahifa al-Alawiyya al-Jami'a*, Qom: Mu'assasat al-Imam al-Mahdi.
- Al-Shayib, Ahmad (1945 CE). *Al-Uslub (Style); a rhetorical and analytical study of the principles of Arabic styles*, Egypt: Maktabat al-Nahda al-Misriyya.
- Al-Shayib, Ahmad (1956 CE). *Al-Uslub (Style)*, 5th edition, Egypt: Maktabat al-Nahda al-Misriyya.
- Al-Tusi, Abu Ja'far (1998 CE). *Misbah al-Mutahajjid (The Lamp of the Night Worshipper)*, edited by Sheikh Hussein al-A'lami, Beirut: Mu'assasat al-A'lami lil-Matbu'at.

References [In English]

- Halliday, M., & Hassan, R.(1976). *Cohesion in English*. London: Longman.

(مقاله پژوهشی)

اخلاص زبانی و قلبی امام علی (ع) از خلال سبک تکرار در دعاهای او

رمضان رضائی^۱، احمد عارفی^{۲*}، پری‌ناز علی‌اکبری^۳

دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۱/۱۸ بازنگری مقاله: ۱۴۰۴/۰۴/۰۵

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۵/۱۶

(از ص ۳۹ تا ۵۷)

چکیده

سبک، نحوه بیان نویسنده است که هویت و شخصیت او، عقیده‌ها، حالت‌های روحی و عقده‌های روانی او را نمایان می‌کند. تکرار یکی از سبک‌هایی است که با هدف تأکید یا توجه چیزی را به امری جلب کردن و آن را در مرکز توجه قرار دادن به کار می‌رود. یکی از موارد کاربرد سبک تکرار، در دعا هست تا دعاکننده از خلال تکرار، عجز، نیازمندی و اصرار خود را نشان دهد. تکرار در نزد امام علی(ع) یکی از پرکاربردترین سبک‌های به کار رفته است که متناسب با مقصود استفاده شده است. این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی درصدد بررسی سبک‌شناسانه تکرار در دعاهای امام و نحوه انعکاس ابعاد آن است. تکرار دعا در دعاهای امام نشان‌دهنده شدت نیاز و اضطراب بنده به درگاه خداوند و علامت خشوع، خضوع و اخلاص امام و ارتباط و صمیمیت او با پروردگارش است؛ چون شخص بی‌نیاز و متکبر هرگز از کسی درخواست چیزی نمی‌کند. پس نیاز، ارتباط نزدیکی و عمیق است که باعث درخواست چیزی از کسی می‌شود، همانطور که امام به خاطر تواضع، اخلاص، خشوع و خضوع و ارتباط صمیمانه با پروردگار به درگاه او با استفاده از تکرار دعا می‌کند و ارتباط روحی و معنوی خود را با پروردگارش تقویت می‌کند. امام در دعاهای خود بعد از استفاده از منادا و تکرار آن که دلالت بر اخلاص و شدت نیاز خود به خدا دارد. در بسیاری از موارد از فعل امر در معنای دعا و طلب کمک استفاده نموده است که استفاده از سبک منادا با فعل امر در دعا متناسب با مقصود هستند.

کلید واژه‌ها: امام علی (ع)، دعا، سبک تکرار، تأکید، اخلاص.

۱. دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران

۲. دکترای زبان و ادبیات عربی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

۳. دکترای زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران

*: نویسنده مسئول

۱. مقدمه

دعا راز و نیاز خالصانه بنده با پروردگارش است که با اخلاص، خشوع و خضوع بین او و پروردگارش با رعایت ادب و اظهار بندگی و عجز با زبانی متواضعانه و با سبک‌ها و کلماتی متناسب با مقصود، به صورت مستقیم و بدون واسطه، صورت می‌گیرد. پس هر چه اخلاص، خشوع و خضوع و اظهار عجز در دعا بیشتر باشد، بنده به پروردگارش نزدیک‌تر گشته و احتمال اجابت دعا، بیشتر می‌گردد. در منابع اسلامی دعا‌هایی از امام علی (ع) به ویژه در نهج البلاغه و کتاب‌های دعا، وجود دارد که امام خالصانه و متناسب با مقصود از زبان و سبک‌های خاص استفاده نموده است.

دعا در فرهنگ دینی، به ویژه در اسلام، جایگاه ویژه‌ای دارد و به عنوان یک رابطه صمیمانه و مؤثر بین انسان و خداوند تلقی شده و به عنوان یکی از مهم‌ترین عبادات شناخته می‌شود. همچنین بهترین ابزار پیوند مخلوق با خالق است که می‌تواند او را در مسیر هدایت الهی قرار داده و به عطایای او امیدوار سازد. دعا به یک معنا عبارت از گفتگوی انسان با خدای واحد با اخلاص، خشوع و خضوع و با اظهار بندگی با زبانی متواضع و سبک‌های متناسب با مقصود است. دعا‌های امام علی (ع) و راز و نیاز ایشان با خداوند، جلوه‌ای از عمق ایمان و بندگی ایشان است. ایشان در مناجات‌های خود با خداوند، از یک سو عظمت و جلال الهی و از سوی دیگر ضعف و کوچکی خود را بیان می‌کردند. مناجات‌های ایشان سرشار از تضرع، خشوع، و درخواست عفو و رحمت الهی است.

تکرار یکی از سبک‌های نحوی است که برای بیان معنا به کار می‌روند که بر دو قسم است: تکرار لفظی با تکرار یک کلمه یا جمله و تکرار معنوی با استفاده از کلماتی مانند نفس و عین برای تأکید یک کلمه. تکرار اکثراً با هدف تأکید و تثبیت مطلبی در ذهن توسط گوینده یا نویسنده به کار می‌رود، اما نویسنده باید بداند که در چه مواردی از تکرار استفاده کند؛ چون استفاده از تکرار در جای مناسب و شایسته درست است، ولی در جای نامناسب نباید استفاده شود، بلکه از تکرار باید در جای مناسب یا جایی که جمله یا کلام نیاز به تکرار دارد، متناسب با اغراض گوینده یا نویسنده استفاده شود.

۱-۱. بیان مسئله

دعا گفتگو و راز و نیازی است که انسان با کسی قدرتمندتر و برتر از خود جهت رفع نیازهایش اظهار می‌دارد و کسی که دعا می‌کند اشاره به ضعف خود دارد که کسی برتر از خود نیاز او را برطرف نماید. به همین دلیل به نوعی اشاره به نیازمندی و ضعف خود و برتریت، قدرت و بی‌نیازی طرف دیگر یعنی الله دارد؛ چون تنها دعا نزد کسی شایسته است که خود بی‌نیاز باشد و در عین حال خواستگاه رفع نیازهای بقیه باشد. به همین دلیل دانشمندان علم بلاغت در کشف معنای دو فعل امر و نهی، دعا را طلب چیزی توسط یک پایین مقام از یک والا مقام دانسته‌اند. از اینجا مستفاد می‌شود که در دعا نوعی اخلاص وجود دارد؛ چون دعاکننده با اظهار به ضعف و بندگی خود و برتر دانستن کسی که نزد او دعا می‌کند، او را دعوت به برطرف کردن نیازهایش می‌کند و این اخلاص، تواضع و ضعف را نیز در زبان، کلمات و سبک‌هایش نشان می‌دهد. پس بیان مساله ما اظهار اخلاص زبانی و قلبی امام علی(ع) از خلال بررسی نحوه انعکاس تکرار در دعا‌های او است.

این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی درصدد بررسی سبک‌شناسانه تکرار در دعاهای امام و نحوه انعکاس ابعاد مختلف آن جهت اظهار اخلاص و عجز امام علی (ع) در برابر پروردگارش از خلال سبک تکرار از خلال سؤالات زیر است:

امام علی (ع) چگونه و با استفاده از چه سبک‌هایی، اخلاص و خشوع و خضوع خود را در دعا نشان می‌دهد؟
امام علی (ع) از سبک تکرار در چه اهدافی در دعا بهره برده است؟

۲-۱. پیشینه پژوهش

درباره پدیده تکرار به عنوان یک پدیده بلاغی پژوهش‌های فراوانی صورت گرفته است که ذکر آنها در این مجال نمی‌گنجد. طبق بررسی‌های نگارندگان، بررسی پدیده تکرار در دعاهای امام علی(ع) موضوعی است که تاکنون کسی بدان نپرداخته است؛ اما درباره دعا می‌توان به پژوهش‌های زیر اشاره کرد:

- مقاله «سبک لایه نحوی آیات دعا» (۱۴۰۱ش)، از رمضان رضائی، در مجله مطالعات سبک‌شناختی قرآن که نویسنده به تحلیل سبک لایه نحوی آیات دعا در پانزده جزء نخست قرآن همچون نظم نشان‌دار (تقدیم و تأخیر، حذف، التفات) و ساختمان جمله (طول جمله، پیوند جمله) پرداخته است.

- پایان‌نامه «سبک‌شناسی دعاهای پیامبران در قرآن کریم» (۱۳۹۴ش) از سید صادق طباطبائی‌نژاد در دانشگاه علوم و معارف قرآن. از ظاهر این پایان‌نامه چنین برداشت می‌شود که پایان‌نامه به انواع سبک‌شناسی در دعاهای پیامبران پرداخته، در حالی بررسی پایان‌نامه نشان می‌دهد که منظور نگارنده از سبک، محتوا و مضمون بوده است.

- پایان‌نامه کارشناسی ارشد «دعا در نهج البلاغه» (۱۳۹۲ش) از محمد حسن در جامعه المصطفی که به جایگاه دعا در نهج البلاغه، موانع، شرایط، آداب و فوائد دعا در نهج البلاغه و نیز به دعای امام در آستانه نبرد و به شکایت و گله‌مندی امام از کوفیان و قریش و نفرین به معاندان و مخالفان پرداخته است.

- مقاله «دعا در فرهنگ قرآن و اهل بیت علیهم السلام» (۱۳۸۱ش) از غلامرضا سعادت‌ی در مجله میلان، که ارزش دعا را از نظر فرهنگ اسلامی و قرآنی بدون بررسی زبانی، بررسی نموده است و مدعی است که دعا حضور برجسته و پررنگی در قرآن و فرهنگ اسلامی دارد.

از آنجا که امام خود واضح نحو است و آن را به أبوالأسود دوئلی آموزش داد تا به دست فراهیدی و سیبویه رسید و باب‌بندی و منسجم شد و سبک‌شناسی نیز ارتباط تنگاتنگی با نحو و بلاغت دارد، پس مسلماً امام نیز استفاده شایسته از هر سبکی را در جای مناسب خود و متناسب با مقصود می‌داند تا غرض مطلوب ادا شود. تکرار نیز یکی از این سبک‌هاست که امام از آن زیاد استفاده نموده است تا مقصود خود را بیان نماید. پس این مقاله این خلأ را رفع می‌کند که نشان دهد که امام علی(ع) چرا و چگونه و در چه مقاصدی از سبک تکرار بهره جسته است؟ تا توانایی قلم‌نویساری و اندیشه‌ای او و زیبایی افکارش از خلال تناسب واژگانش با معانی نمایان گردد.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

ضرورت و اهمیت پژوهش در این است که مخاطب از خلال سبک‌شناسی به ایدئولوژی، افکار و مسائل روحی و روانی متکلم پی می‌برد، حتی اگر او از قصد آنها را مخفی کند، اما سبک او آنها را نمایان را می‌کند. از خلال سبک تکرار نیز، اخلاص زبانی و قلبی امام علی که خود را درمانده و محتاج رب العالمین می‌داند، ثابت می‌گردد. پس بررسی سبک‌شناسی تکرار در دعا‌های امام، جهت کشف افکار او، اهمیت و ضرورت پژوهش را تأیید می‌نماید.

۲. بحث

۱-۲. سبک‌شناسی

هر نویسنده یا گوینده‌ای روش و طریقه‌ای در نوشتار و گفتار و رفتار خود دارد که این روش سبک نام دارد. پس سبک، شیوه خاص و منحصر به فرد هر فردی در بیان یک امر است که صاحب خود را از دیگران متمایز می‌کند؛ زیرا سبک هر فرد با توجه به گرایش فکری، فرهنگی، مبانی فکری، آمادگی ذهنی و روانی، تجربیات اکتسابی، کشورش، محیط اطرافش و برخورد با افرادی که بر او تأثیر می‌گذارند و کتاب‌هایی که می‌خواند، تجربیات اکتسابی او و ... با سبک شخص دیگر متفاوت است (عارفی، ۱۳۹۸: ۱۸۵).

«از دیدگاه اندیشگانی و جهان‌بینی سبک حاصل درون‌نگری و جهان‌نگری خاصی است که در شیوه‌ی بیان آشکار می‌شود. و از دیدگاه ساختارگرایی، سبک، انحراف از زبان هنجار است» (انوشه، ۱۳۸۱: ۷۸۵). افلاطون سبک را کیفیت و امتیازی تعریف می‌کند که گوینده‌ای به لحاظ برخورداری از الگوی مناسب و شایسته کلام از آن بهره‌مند است و دیگری به دلیل فقدان این الگوی مناسب از آن بی‌بهره است (عبدالرئوف، ۱۳۹۰: ۱۵؛ کادن، ۱۳۸۰: ۴۳۳). مفهوم سبک از نظر او بر این پایه است که اگر معنایی صورت مناسب خود را پیدا کند، سبکی به وجود می‌آورد و اگر پیدا نکند سبکی در بین نخواهد بود. به عقیده او هر تغییری که در شکل کلام صورت گیرد، سبب تغییر در ماده و معنی نیز می‌شود. (فرشید ورد، ۱۳۶۳: ۹۶۹/۲) سبک، روش خاص ادراک و بیان افکار به وسیله‌ی ترکیب کلمات و انتخاب الفاظ و طرز تعبیر است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۱۳/۹).

عبدالقاهر جرجانی سبک را نوعی از نظم و ساختار و پیوستن واژگان با هم در نظم و چینشی خاص می‌داند (جرجانی، ۲۰۰۴: ۳۴). نزد احمد شایب، سبک شیوه‌ی بیان آن چیزی است که در ذهن نویسنده خطور می‌کند. او عناصر سبک را فکر، عاطفه، خیال و زبان، بیان می‌کند و اعتقاد دارد که دلیل اختلاف سبک‌ها به اختلاف شخصیت نویسندگان برمی‌گردد که تحت تأثیر ذوق ادبی، استعدادهای فکری و عقلی و طبع خشن یا نرم، شیوه‌ی بیان و تفکر آنها است (شایب، ۱۹۵۶: ۵۲؛ شایب، ۱۹۴۵: ۴۶). سبک براساس عواملی مانند عاطفه و احساس، خیال، فرهنگ، جنسیت، زمان، نسل و غیره متغیر است (عارفی، ۱۴۰۳: ۱۶۷).

۲-۲. سبک تکرار

تکرار یکی از سبک‌های نحوی و بلاغی است که به تکرار هدفمند واژگان، عبارات، یا ساختارهای نحوی در یک متن یا گفتار گفته می‌شود که به منظور تأکید، ایجاد موسیقی در کلام، برجسته‌سازی معنا، یا ایجاد تأثیر عاطفی خاصی به کار می‌رود. پس گاهی کلمه یا جمله‌ای با هدف تأکید و رسوخ مطلب در ذهن، بهتر فهماندن مطلب و بهتر جایگزین شدن سخن در قلب و ذهن مخاطب تکرار می‌شود (عسکری، د.ت: ۱۹۹؛ ابن‌قتیبه، ۱۹۸۱م: ۲۳۵ و ۲۳۶).

تکرار در حقیقت تأکید و پافشاری بر قسمت مهم عبارت است که متکلم بیشتر از قسمت‌های دیگر کلام به آن اهمیت می‌دهد پس تکرار بر نقطه حساس عبارت نورافکنده و اهتمام متکلم را به آن می‌رساند. قاعده اولیه تکرار این است که لفظ مکرر مرتبط و هماهنگ با معنای عام عبارت باشد بر این اساس تکرار لفظی ضعیف که ارتباطی با کلمات و عبارت‌های اطرافش نداشته باشد و نیز تکرار لفظی که کراهت سهم دارد تکرار مقبول نیست (نازک‌الملائکه، ۱۹۸۹: ۲۶۴).

تکرار کلمه، منشأ ارتباط جملات با هم و رفع ابهام و انسجام جمله نیز است؛ زیرا بهترین راه برای یادآوری آنچه قبلاً بوده است، می‌باشد (محمد، ۲۰۰۷: ۱۰۶) و از زمان‌های گذشته عرب‌ها نیز وقتی می‌خواستند محقق شدن و وقوع چیزی را در خطبه‌هایشان بیان کنند آن را بارها در سخنانشان ذکر می‌کردند تا کلامشان را در ذهن مخاطب تثبیت کنند. یکی از سنت‌های گفتاری آنها تکرار کلام به قصد تأکید و فهم بیشتر مخاطب بوده است (ابن‌قتیبه، بی‌تا: ۲۳۴).

تکرار در علم نحو ذیل مبحث تأکید مطرح شده است. تأکید تابعی است که شک و احتمال ابهام را از مطبوع خود رفع می‌کند و به دو صورت لفظی و معنوی است. لفظی آن است که خود لفظ یا جمله و یا مترادف آن مانند قعد و جلس تکرار شود اغراض این نوع تأکید عبارتند از تأکید لفظ و رفع ابهام آن تمکین مخاطب تنبیه و یادآوری تهدید ترس افکندن بزرگداشت و لذت بردن (ابودیب، ۱۹۹۳: ۸). تأکید معنوی، تأکیدی است که با استفاده از الفاظ ویژه مانند «نفس، کل، عین و غیره» جهت رفع ابهام جمله، صورت می‌پذیرد (عباس، ۱۹۹۶: ۵۲۵). بنابراین تأکید می‌تواند با تکرار خود لفظ صورت گیرد و یا در لفظ دیگری که از لحاظ ظاهری با لفظ قبلی متفاوت بوده ولی در معنا با آن یکسان است. تکرار در علم بلاغت تحت عنوان اطناب و فصاحت کلام مطرح شده است. اطناب یعنی زیادی لفظ بر معنا که فایده‌ای داشته باشد و این حدیست که آن را از تطویل و حشر متمایز می‌سازد که هر دو در علم بیان عیب محسوب می‌شوند (هاشمی، ۱۳۷۹: ۱۴۳). تکرار می‌تواند برخی از جنبه‌های خاص کلام را برجسته کند و توجه مخاطب را به آنها جلب نماید. بدین ترتیب حتی می‌تواند با ایجاد احساس تکرار و پیوستگی، حس عاطفی خاصی را در مخاطب ایجاد کند. پس هرگاه تکرار در جای مناسب و درست به کار رود، ارزش ادبی دارد و زیباست.

۳. بررسی سبک تکرار در دعا‌های امام علی (ع)

سخنان امام علی پس از قرآن، بزرگ‌ترین نمونه بلاغت است. سخنانی است کوتاه و آشکارا، نیرومند و جوشان، در اثر هماهنگی الفاظ و معانی و اغراض به صورت کاملاً رسایی درآمده است. امعکاس آن در گوش

آدمی شیرین و اثرش با تحریک احساسات توأم است (اقبالی و حسن پور، ۱۳۹۵ش: ۱۱۴) که این زیبایی سخنانش از خلال هماهنگی از خلال چینش واژگان کنار هم متناسب با موسیقی حاصل از آن و معنا حاصل می‌شود (رضایی و نصری، ۱۴۰۲ش: ۳۵-۳۶).

دعاهای امام علی (ع) مجموعه‌ای از نیایش‌ها و مناجات‌های پرمعنا هستند که در کتاب‌های حدیث و ادعیه و همچنین در نهج‌البلاغه آمده‌اند. باقر شریف القرشی تقریباً تمامی دعاهای امام را در کتابی مستقل در سال ۱۹۹۹ به چاپ رساند. این دعاها به طور کلی در موضوعات مختلفی مانند گشایش رزق و روزی، دفع سحر و بلا، استجاب دعا و همچنین در شرایط خاص مانند آستانه جنگ و غیره است. امام از تکرار در جهت تأکید و اهمیت موضوع و بیان اخلاص خود بعد از اقرار به ضعف و بندگی خود و بزرگی و عظمت و ربوبیت خدایش استفاده نموده است. پس با نگاهی به تکرارهای استفاده شده در دعاهای او پی می‌بریم که اگر دعاهای او بدون این تکرارها بیان می‌شد، اخلاص از کلام او بدون این تکرارها چه بسا به سادگی با این وضوح فهمیده نمی‌شد یا حداقل بدون این تکرار اخلاص کمتری نشان داده می‌شد؛ چون در دعا و درخواست چیزی کردن دو نفر یا گروه مطرح است که یکی ضعیف و دیگری قوی است که ضعیف از قوی درخواست برآورده کردن نیازهایش را می‌کند و با این درخواست به ضعف و نیاز خود اقرار می‌کند؛ چون شخص مغرور و بی‌نیاز درخواست چیزی از کسی نمی‌کند، پس واضح است که دعا اظهار ضعف، تواضع، خشوع و خضوع و ارتباط و صمیمیت بین دو نفر را می‌رساند که یکی نیازهای دیگری را برطرف می‌کند و او را تحت حمایت خود قرار می‌دهد. به همین دلیل در دعا بیشتر از سبک‌های تکرار، منادا یعنی کسی را مورد خطاب قرار دادن با ادات ندا مانند «یا» و غیره، و امر استفاده می‌شود که کاملاً متناسب با مقصود هستند و بر زیبایی دعا می‌افزایند، همانطور که این موارد را در دعاهای امام نیز مشاهده می‌کنیم.

۱-۳. تکرار واژه

تکرار یک کلمه در متن، بسته به زمینه و هدف نویسنده/گوینده، می‌تواند کارکردهای مختلفی داشته باشد. در تحلیل گفتمان و سبک‌شناسی، این پدیده را می‌توان از جنبه‌های مختلف بررسی کرد.

الف) تکرار مستقیم عنصر واژگانی

این امر با تکرار همان عنصر واژگانی بدون تغییر، زمانی که گوینده به صحبت در مورد همان چیز ادامه می‌دهد، رخ می‌دهد که به معنای ادامه آن در متن است. مانند: اللهم إني اثني عليك بمعونتك علي ما نلت به الثناء عليك، واقر لك علي نفسي بما أنت أهله، والمستوجب له في قدر فساد نيتي وضعف يقيني، اللهم نعم الإله أنت ونعم الرب أنت، ونعم المربوب أنا، ونعم المولى أنت ونعم العبد أنا، ونعم المالك أنت ونعم المملوك أنا. (العاملي الكفعمي، ۱۹۹۷: ۶۸) در این عبارت ضمیر منفصل «أنت و أنا» چندین بار تکرار شده‌اند تا امام اخلاص خود را از خلال اقرار به الوهیت و ربوبیت و مولا و یاور بودن الله اثبات نماید و اظهار بندگی و عجز از خلال مملوک بودن خود و نسبت دادن مملوک بد بودن به خود، در مقابل رب و معبود و مولای خود کند. به همین دلیل الله را ثناء و ستایش می‌کند و ثنای خود را با کلمه‌ها و جمله‌های اسمیه «الثناء لك»، برای اثبات همیشگی بودن و ثبوتی بودن ثناء برای الله و فعل مدح «نعم» که اقرار به معبود و پروردگار و یاور لایق و نیکو می‌کند، آشکار می‌نماید. آنگاه برای تقویت این مطلب در ذهن و تأکید بر آن و اظهار اخلاص خود، فعل

مدح «نعم» را ۴ بار تکرار نموده است و در مقابل برای بیان نهایت اخلاص و خشوع و خضوع خود، با زبانی متواضع، فعل ذم «بئس» را نیز ۳ بار برای خود به کار برده است که اشاره به این دارد که الله با اینکه معبود، پروردگار، مالک و یاور شایسته‌ای است، او تربیت شده، بنده و مملوک خوبی نیست، با اینکه مولای متقیان است. همچنین این اخلاص خود را از خلال جمله فعلیه «أقر...» با فعل مضارع که دلالت بر حدوث و تجدید و استمرار دارد، نمایان می‌کند تا اشاره کند که من پیوسته اقرار به ثنای تو و شایستگی تو می‌کنم. استفاده از این جمله فعلیه با فعل مضارع «أقر» به خاطر این است که اقرار کردن عملی قابل تکرار و قابل تغییر و تجدد است، به همین دلیل امام با اشاره به مدح الله و بیان ضعف و اخلاص خود از جمله فعلیه استفاده نموده است. ضمیر مخاطب «أنت» و ضمیر متکلم «أنا» در نقل قول مستقیم تکرار شده‌اند تا به این اشاره کند که یک آدم ضعیف در مقابل قدرتمند و با عظمتی قرار گرفته است که نقش مالک و مملوک و عابد و معبود دارد؛ زیرا موقعیت اینجا، موقعیت صراحت، افشاگری و اعتراف است که اعتراف و افشاگری امام دلالت بر ضعف، بندگی و اخلاص او در برابر عظمت الله دارد. بنابراین دعا کننده، گناهکار را به میدان اعتراف آورد تا به گناه خود اعتراف کند. لذا می‌گوید: «أنا الظالم لنفسي المقر بذنبی المترف بخطیئتی» (العاملی الکفعمی، ۱۹۹۷: ۶۸) این امر با تکرار ضمیر «أنت» که به خود بخشنده اشاره دارد و ضمیر «أنا» که به خود گناهکار اشاره دارد، تأکید شد. در این عبارت نیز امام با اقرار به ضعف و بندگی خود، اخلاص خود را در مقابل الله بیان می‌دارد.

«یا کریم یا کریم یا کریم. وأعطني في مجلسي هذا مغفرة ما مضى من ذنوبي، واعصمني فيما بقي من عمري، وارزقني الحج والعمرة في عامي هذا، متقبلاً مبروراً خالصاً لوجهك يا كريم، وارزقنيہ أبداً ما أبقیتني، یا کریم یا کریم یا کریم...» (الموحد الأبطحی، ۱۴۲۳: ۸۵) در این عبارت شاهد تکرار «یا کریم» هستیم که منادا است و امام از الله با اشاره به کرم و بزرگواری الله، درخواست کمک می‌کند و از کرم او طلب بخشش و رزق حج و عمره و حفظ خود را دارد. آنگاه بعد از آن فعل‌های امر «أعط، أرزق، اعصم واکف» را در معنای دعا به کار برده است؛ چون طلب از پایین به بالا است که در این موقع فعل امر در معنای دعا است. تکرار چند باره «یا کریم» دلالت بر اصرار امام بر طلب خود و اخلاص و توکل او بر پروردگار خود را دارد که از خلال آن اظهار عجز و بندگی به بارگاه رب العالمین می‌نماید؛ چون با این تکرار در دعا غرور و تکبر را از خود به دور کرده و با عجز و اظهار ضعف از الله با عظمت طلب کمک می‌کند. همچنین شاهد تکرار چند بار فعل امر «اکف» هستیم که خدا، از سختی‌های نفس خودش و عیالش و از شر فاسقان عرب و عجم، فاسقان انسان و جنیان و تمام جنبندگان او را حفظ نماید. سبب این تکرار نیز اصرار امام بر درخواست از خدا برای محافظت نمودن او در نتیجه شدت نیاز او است. کاربرد لفظ «یا کریم» در این عبارت دقیق و زیباست؛ چون حفظ کردن و روزی دادن یک نوع بخشش است که از شخص دارای کرم طلب می‌شود تا شخص کریم آنها را به طلب‌کننده عطا کند. با نگاهی به تکرارهای استفاده شده در این دعای او پی می‌بریم که اگر دعای او بدون این تکرارها بیان می‌شد، اخلاص از کلام او بدون این تکرارها چه بسا به سادگی واضح فهمیده نمیشد، همچنانکه اخلاص امام در دعاها دیگر او نیز بدون تکرار چه بسا به سادگی با این وضوح فهمیده نمیشد یا حداقل بدون این تکرار اخلاص کمتری نشان داده میشد. دعاکننده در اینجا به نام (کریم) طلب بخشش می‌کند و با آنچه مناسب حال است، شفاعت طلبیده است؛ زیرا کریم کسی است که «وقتی می‌بخشد، بیش از حد امید، افزون می‌کند و برایش مهم نیست

که چقدر می‌دهد یا به چه کسی می‌دهد، و اگر نیازی به غیر او مطرح شود، راضی نمی‌شود» (الغزالی، ۲۰۱۰: ۱۱۵)، و ندای امید را تکرار کرد؛ زیرا هر که بیشتر در را بکوبد، احتمالاً در به رویش باز می‌شود. ارتباط با تکرار مستقیم محدود به تکرار یک کلمه نیست، بلکه ارتباط ممکن است با تکرار جملات یا عبارات باشد، مانند تکرار کلمه توحید «لا اله الا الله» در دعای نهم و بیست و نهم هر ماه که سی و نه بار تکرار می‌شود. (ابن طاووس، بی تا: ۲۳۴) و در دعای آن حضرت در توسل به خدا که «اَعْتَصَمْتُ بِاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» چهارده بار تکرار می‌شود.

هالیدی و حسن و نقش‌گرایان نیز معتقد هستند که تکرار کلمه، منشأ ارتباط جملات با هم و رفع ابهام و انسجام جمله نیز است؛ زیرا بهترین راه برای یادآوری آنچه قبلاً بوده است، می‌باشد که بر تأثیرگذاری کلام بر مخاطب می‌افزاید. او معتقد است تکرار نقش مهمی را در ارتباط معنایی، پیوستگی و انسجام کلام ایفا می‌کند» (هالیدی، ۱۹۷۶م: ۱۲۴؛ هالیدی و حسن، ۱۳۹۳ش: ۱۴۲؛ محمد، ۲۰۰۷: ۱۰۶).

این یک دعای مذهبی - عبادی است که با ویژگی‌های زبانی، سبکی و محتوایی خاصی همراه است که جمله‌ها و واژگان آن دارای انسجام و تناسب لفظی و معنایی خاصی با هم هستند و امام با ایجاد وحدت عضوی و ارتباط ناگسستنی کلمات باهم زیبایی خاصی به دعاها و خود بخشیده است. همچنین با وحدت موضوعی در دعاها و خود که دعاها و در اثبات ضعف و بیان اخلاص او هستند، بر زیبایی‌شناسی دعاها و خود افزوده است. تکرار عبارت «یا کریم» (۳ بار) نشان‌دهنده تأکید بر صفت کریم (بخشنده) خداوند و ایجاد ریتمی موزون است که در دعاها و اسلامی رایج است. این تکرار هم بر عاطفه تأکید می‌کند و هم بر اصرار در دعا و بیان اخلاص امام؛ چون انسان زمانی اصرار بر طلب چیزی دارد که ضعیف است و به ضعف خود و به بزرگی طرف مقابل خود اقرار می‌کند و گر نه آدم قوی نه از کسی طلب کمک دارد و نه بر دعا و طلب کمک اصرار دارد. ضمائر و رابطه گوینده (مخاطب): استفاده از ضمیر «یا» (ای...) خطاب مستقیم به خداوند را نشان می‌دهد که رابطه‌ای صمیمی و نیازمندان بین بنده و پروردگار ترسیم می‌کند. گویا فقط امام و الله هست و بین آن دو هیچ کس و هیچ واسطه‌ای نیست. جملات امری: افعالی مانند «أعطني»، «ارزقني»، «أكفي» (به من عطا کن، روزی ده، کفایت کن) بیانگر درخواست‌های ملموس و معنوی از خداوند است. و در نهایت این که انگاره‌های قدرت نیز مشهود است و گوینده خود را کاملاً وابسته به قدرت الهی تصویر می‌کند که دلالت بر اخلاص و خشوع و خضوع امام و تواضع او دارد («أنت آخذ بناصيتها» - تو کنترل همه چیز را داری).

«لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فِي عِلْمِهِ مُنْتَهَى رِضَاهُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ بَعْدَ عِلْمِهِ مُنْتَهَى رِضَاهُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُنْتَهَى رِضَاهُ، اللَّهُ أَكْبَرُ فِي عِلْمِهِ مُنْتَهَى رِضَاهُ، اللَّهُ أَكْبَرُ بَعْدَ عِلْمِهِ مُنْتَهَى رِضَاهُ، اللَّهُ أَكْبَرُ عِلْمِهِ مُنْتَهَى رِضَاهُ، الْحَمْدُ لِلَّهِ عِلْمِهِ مُنْتَهَى رِضَاهُ، الْحَمْدُ لِلَّهِ بَعْدَ عِلْمِهِ مُنْتَهَى رِضَاهُ...» (ابن طاووس، ۱۹۹۴: ۱۶۸). در این عبارت نیز امام جهت بیان اخلاص و اظهار عجز و بندگی به درگاه الله با تأکید جهت تثبیت معنا در ذهن و رسوخ آن و زدودن انکار منکران به یگانگی الله، جمله «لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» را با «فِي عِلْمِهِ مُنْتَهَى رِضَاهُ وَبَعْدَ عِلْمِهِ مُنْتَهَى رِضَاهُ» سه بار تکرار نموده است تا اقرار به یگانگی الله و نفی تمام معبودان دروغین دیگر مشرکان و کافران کند و تکرار «رِضَاهُ» به سبب کسب رضایت الله توسط امام است که نهایت اخلاص امام را می‌رساند. همچنین تکرار «اللَّهُ أَكْبَرُ» به خاطر تأکید امام بر بزرگی الله است که بزرگتر از او کسی نیست. تکرار «سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ» نیز اشاره به

به جا آوردن حمد و ثنای الله توسط امام دارد که بر آن تأکید دارد که نهایت اخلاص و خشوع و خضوع امام و اظهار عجز و بندگی او را به درگاه الله می‌رساند. در آخر تمام این عبارتهای تکراری تأکیدی، امام «منتهی رضاه» را افزوده است تا اشاره به کسب جلب رضایت الله کند که رضایت الله بالاترین چیز است. دلیل استفاده از اطناب حاصل از تکرار و غیر از تکرار نیز مدح الله است که اطناب متناسب با غرض مدح است که باز اشاره به اخلاص امام در بیان مدح الله دارد.

سیاق در «لا اله الا الله» و «الله اکبر» و «الحمد لله» و «سبحان الله» و ارتباط آن با آنچه در پی می‌آید، در بار اول با بار دوم و همچنین با بار سوم متفاوت است. در برخی دعاها بر تکرار برخی سبک‌ها در آنها با توجه به ماهیت حال و هوای روانی دعاکننده مانند اسلوب ندا تأکید شده است و دعا در حقیقت خود، ندایی است که برای دعا بیرون آمده است، مانند آنچه در دعای کمیل آمده است: «يَا رَبِّ يَا رَبِّ يَا رَبِّ، يَا إِلَهِي وَسَيِّدِي وَمَوْلَايَ وَمَالِكِ رَقِي... يَا رَبِّ يَا رَبِّ يَا رَبِّ، أَسْأَلُكَ بِحَقِّكَ وَقُدْسِكَ وَأَعْظَمِ صِفَاتِكَ وَأَسْمَائِكَ... يَا رَبِّ يَا رَبِّ يَا رَبِّ، قُوْ عَلَى خِدْمَتِكَ جَوَارِحِي، وَاشْدُدْ» (الطوسی، ۱۹۹۸: ۵۸۷) او در این عبارت ۶ بار عبارت «یا رب» را تکرار کرد تا نیاز خود به پروردگار را اعلام نموده و با اشاره به اینکه امام مربوب (دست پرورده) و الله پروردگار او است، اظهار عجز، بندگی و اخلاص نماید. این تکرار یکی از عواملی بود که به انسجام و زیبایی متن و وحدت آن افزوده است. اصل ریشه (رب) سوق دادن چیز به سوی کمال، رفعت و زینت است و در جاهایی به کار می‌رود که سیاق دلالت بر هدایت کردن، تربیت کردن، مدیریت کردن، و محافظت کردن کند، چون هدایت، تربیت، حفظ کردن و مدیریت از ویژگیهای مربی است (المصطفوی، ۲۰۰۹: ۲۲/۴؛ صالح بک و عارفی، ۱۴۰۲ ش: ۳۹۶)، بنابراین دعوت‌کننده با توسل به این اسم، به آنچه در درجات کمال در تربیت می‌خواهد می‌رسد؛ زیرا آن (اسم اعظم) نزدیک‌ترین اسم به اسم اعظم است و به همین دلیل خداوند متعال دعایی از دعاهای انبیا و صالحان را ذکر نکرده است مگر اینکه آن دعا را با آن اسم آغاز کرده است ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا﴾ (اعراف/۲۳) و ﴿رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً﴾ (کهف/۱۰)؛ مانند آن بسیار است و در آن درخواست همدردی برای آنچه در آن دلایلی برای تربیت، تکمیل، حفظ و بیرون آوردن آن از حد نقص به کمال وجود دارد، مطابق با آنچه مناسب حال اوست.

طبق رویکرد فرمالیسم و ساختارگرایی نیز تکرار کلمات در متن نقش مهمی در ایجاد انسجام و پیوستگی و زیبایی فرمی و ساختاری متن دارد. این کار باعث می‌شود که خواننده بتواند ارتباط بین بخش‌های مختلف متن و ساختار و فرم را بهتر درک کند و متن برای او منسجم‌تر و زیباتر به نظر برسد. به طور خاص، تکرار کلمات می‌تواند به تأکید بر مفاهیم مهم و اهمیت موضوع، ایجاد ارتباط بین جمله‌ها و پاراگراف‌ها، تثبیت معانی در ذهن خواننده و جلوگیری از ایجاد ابهام کمک کند، به شرط آن که به اندازه و در جای مناسب انجام شود، تا از یکنواختی و تکرار ملال‌آور جلوگیری شود. در این عبارت نیز تکرار لفظ «یا رب» نقش مهمی در انسجام متن ایجاد می‌کند و توجه مخاطب را به کلام جلب می‌کند و کلمه تکرار شده را در صدر توجه قرار می‌دهد و از خلال آن وحدت ایجاد می‌شود که پروردگار مسئول تربیت و حمایت بندگانش را برعهده دارد. این روش جملات را همانند شبکه‌ای مرتبط با یکدیگر منسجم نموده است و سبب آسانی درک معنا برای مخاطب می‌شود. همچنین زیبایی و انسجام این دعا از خلال وحدت بین واژگان والا و کمال معانی حاصل

گردیده است. همچنین این تکرار به وضوح معنا، جلوگیری از ابهام و خوانش شیواتر و جذاب‌تر متن دعا نیز کمک کرده است و اشاره به این معنا نیز دارد که پروردگار را در مرکز قدرت قرار داده و دعا کننده خود را در موضع ضعف و نیاز قرار داده است. این تناسب و هماهنگی بین واژگان و معانی بر زیبایی دعاهای امام افزوده است.

به طور کلی می‌توان گفت که تکرار در این دعاها اغلب برای تأکید بر اصول اعتقادی، اخلاقی یا احکام عملی و اظهار عجز و بندگی و اخلاص به کار می‌رود. از طرفی امام در موارد بسیاری از تکرار برای تأکید بر مفاهیم کلیدی مانند عدالت، تقوا، حق‌گرایی و مبارزه با ظلم استفاده می‌کند تا مخاطب را نسبت به اهمیت این مفاهیم آگاه سازد. و گاهی برای برانگیختن احساسات مخاطب و ایجاد شور معنوی یا انقلابی به کار می‌رود. این نوع از تکرار هر هدفی که داشته باشد، وزن و آهنگ خاصی به کلام می‌دهد که علاوه بر جذابیت ادبی، تأثیرگذاری آن را افزایش می‌دهد. پس این نوع تکرار تنها یک تکنیک ادبی نیست، بلکه ابزاری برای القای اخلاص و بیان عمیق‌ترین مفاهیم اخلاقی، سیاسی و عرفانی است. این روش، هم در خطبه‌های حماسی و هم در حکمت‌های کوتاه امام علی (ع) به کار رفته تا مخاطب را تحت تأثیر قرار دهد و پیام‌های الهی را در جان او نهادینه کند.

۲-۳. تکرار اشتقاقی عنصر واژگانی

تکرار اشتقاقی، تکرار عنصری که قبلاً استفاده شده است، اما در اشکال و دسته‌های مختلف (عفیفی، ۲۰۰۱: ۱۰۷) و آن بدین معناست که یک کلمه یا گروهی از کلمات، با تغییراتی جزئی در ساختار یا نقش دستوری، دوباره در کلام تکرار شوند. به عبارت دیگر، کلمه اصلی با افزودن پیشوند، پسوند، یا تغییر در حروف، در جمله یا عبارت دیگری تکرار می‌شود تا بر معنا یا آهنگ کلام تأکید شود یا زیبایی هنری ایجاد کند. در تکرار اشتقاقی، کلمه اصلی عیناً یا با تغییراتی جزئی (مثل اضافه شدن پسوند) تکرار می‌شود. در اشتقاق، کلمات هم‌ریشه (مثل علم و عالم) استفاده می‌شوند، اما در تکرار اشتقاقی، کلمه اصلی و تغییر یافته‌اش استفاده می‌شوند. این نوع تکرار با جناس فرق دارد. جناس نوعی از بازی با کلمات است که در آن دو کلمه از نظر لفظ (تلفظ) شبیه هستند، اما در معنا متفاوتند. در تکرار اشتقاقی، کلمات از یک ریشه هستند و تغییرات در نقش دستوری (مثل اضافه شدن پسوند) باعث تکرار و تأکید بر معنای اصلی می‌شوند. «این شکل دیگری از ارتباط است که به تداوم معنا منجر می‌شود. به متن، حس تنوع می‌بخشد و یکنواختی را از بین می‌برد» (محمد، ۲۰۰۷: ۱۴۵).

نمونه این تکرار دعای آن حضرت است: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ طَوَارِقِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، آلَانِهِ وَمِنْ جَوْرِ كُلِّ جَانٍ، وَحَسَدِ كُلِّ حَاسِدٍ، وَيَغْيِ كُلِّ بَاغٍ» (ابن طاووس، بی‌تا: ۲۴۹) و نیز این دعای ایشان: «يَا أَفْضَلَ الْمُنْعِمِينَ فِي وَأَنْعَمِ الْمُفْضَلِينَ فِي نِعَمَائِهِ كَثُرَتْ أَيْادِيكَ عِنْدِي فَعَجَزْتُ عَنْ إِحْصَائِهَا، وَضَعْتُ ذُرْعاً فِي شُكْرِي لَكَ بِجَزَائِهَا» (الکفعمی، ۱۹۹۲: ۴۳۳/۱) و نیز یا «أَسْمَعُ مَدْعُو، وَخَيْرَ مَرْجُو، وَأَحْلَمَ، وَأَقْرَبَ مُسْتَعَاثٍ، أَدْعُوكَ مُسْتَعِيناً اسْتِغَاثَةَ الْمُتَخَيِّرِ الْمُسْتَشِينِ مِنْ إِغَاثَةِ خَلْقِكَ، فَعُدْ بِلُطْفِكَ عَلَيَّ ضِعْفِي، وَاعْفُ بِسَعَةِ رَحْمَتِكَ كِبَائِرَ ذُنُوبِي، وَهَبْ لِي عَاجِلَ صَنَعِكَ، إِنَّكَ أَوْسَعُ الْوَاهِمِينَ» (ابن طاووس، ۱۹۹۴: ۱۴۶) تکرار در دعاهای فوق، علاوه بر نقشی که در انسجام متن دارد، با موضوع دعا نیز مرتبط است. در دعای اول، تکرار جزئی بین (جور - جائر)، (حسد - حاسد) و (بغی

– باغ) را می‌بینیم که با پناه بردن به خدا که موضوع دعا است، مرتبط است و بر چیزهایی که دعاکننده از آنها پناه می‌برد، تأکید دارد. در دعای دوم، تکرار بین (أَفْضَلُ – الْمُفْضَلِینَ) و (الْمَنْعَمِینَ – أَنْعَمَ – نِعْمَانَهُ) بود و با سپاسگزاری مرتبط بود. این تکرار اشاره به نعمتهای فراوان خداوند دارد که امام از شمردن آنها اظهار عجز می‌کند تا اخلاص خود را ثابت نماید، به همین دلیل کلمه «نِعْمَانَهُ» را به صورت جمع و اضافه به ضمیر «هَاء» آورد تا دلالت بر فراوانی و زیادی نعمتهای پروردگار کند که از بابت آنها ثنا و ستایش خدا را به جا می‌آورد. بنابراین ذکر نعمت و برکت تکرار شده تا تأکید شود که از جانب خداست؛ زیرا تصور نعمت از سوی خدای بخشنده و دانستن اینکه نعمتی از سوی اوست، جوهره شکرگزاری است؛ بنابراین شکرگزاری از طرفین و اعضا را پس از ناتوانی از انجام شکرگزاری نشان داد. همچنین تکرار منادا اشاره به تأکید بر اخلاص و خشوع و خضوع امام و اظهار بندگی او دارد که بنده از پروردگار خود نعمت دریافت کرده و سپاسگزاری می‌کند. همچنین تکرار منادا را با جذب حرف «یا» در عبارت «يَا أَسْمِعْ مَدْعُو وَ خَيْرَ مَرْجُو...» داریم که در اصل با تکرار ندا به شکل «يَا أَسْمِعْ مَدْعُو يَا مَرْجُو...» بوده است که امام اصرار خود را از الله جهت رفع طلب او با اظهار اخلاص و عجز و بندگی آشکار می‌کند و او را شنونده‌ترین دعا می‌داند که دعای امام را می‌شنود و در نتیجه امیدوار به اجابت دعا و رفع نیازش است. همچنین دلیل تکرار منادا به دلیل کثرت دعاهای و نیازهای امام از الله در نتیجه شدت نیازهای او است که متناسب با اخلاص زیاد او و خشوع و خضوع بسیار اوست که توکلش به پروردگارش است و درد دل‌های خود را با او بیان نموده و از او طلب کمک با زاری و تضرع می‌کند. منادای بعدی «أَقْرَبُ مُسْتَعَاثٍ» است که امام خدا را نزدیک‌ترین کمک‌کننده‌ای می‌داند که از او طلب می‌کند. به همین دلیل از جمله فعلیه «أَدْعُوكَ» با فعل مضارع استفاده نموده تا اشاره کند که امام پیوسته و همیشه خدا را می‌خواند و دعا می‌کند و از دعا کردن خسته نمی‌شود که متناسب با نهایت تواضع و اخلاص امام دارد؛ چون جمله فعلیه با فعل مضارع دلالت بر حدوث، تجدد و استمرار دارد (جرجانی، ۲۰۰۴م: ۷۴). بعد از این منادا، امام از فعل امر «عُدَّ، اغْفِرْ، هَبْ» در معنای دعا استفاده نموده است؛ چون طلب از پایین به بالا است و از خدا طلب بخشش و مغفرت دارد، در نهایت او را با تأکید وسیع‌ترین بخشندگان می‌داند که بخشش پایانی ندارد که از خلال این عبارت امیدورای خود را بیشتر نمایان می‌کند؛ چون کسی که دارای بخشش بی‌پایان است، هیچ‌کس را ناامید نمی‌کند. در دعای سوم، تکرار جزئی بین (مُسْتَعَاثٌ – مُسْتَغِيثَا – اسْتَغَاثَهُ – إِغَاثَهُ) نیز به موضوع دعا که استغاثه است، متصل شد و سه رکن کلام وجود داشت. این تکرار از مخاطب (المُسْتَغِيثُ)، مخاطب (المُسْتَعَاثُ) و موضوع کلام (استغاثه) با فصاحت بیان در به کار بردن مصدر (استغاثه) با خدا و (اغاثه) با خلق، پس آن را با امید از خدا می‌خواهد و با آشنایی آن را از خلق معنا می‌کند.

این متن یک دعای عرفانی-ادبی با ساختاری پیچیده و سرشار از مضامین بلاغی و اعتقادی است و اشاره به اخلاص دعاکننده دارد. صفات الهی مترادف شامل «أَسْمِعْ مَدْعُو» (شنواترین کسی که خوانده می‌شود) + «خَيْرَ مَرْجُو» (بهترین امید) → تأکید بر کامل‌ترین ویژگی‌های خداوند با استفاده از صفات تفضیلی. «أَحْلَمُ» (بردارترین) + «أَقْرَبُ مُسْتَعَاثٍ» (نزدیک‌ترین پناه) → ترکیب صفات متضاد (عظمت الهی با نزدیکی به بنده). ساختارهای کوتاه و موزون («فَعْدُ يُلْطِفُكَ...») که بر اثرگذاری عاطفی می‌افزایند. افعال امر («أَدْعُوكَ»، «فَعْدُ»، «وَاعْفِرْ»، «وَهَبْ») نشانگر رابطه مستقیم و فعال بین انسان و خداوند. از نظر محتوای

گفتمانی داری درخواست‌های چندبعدی است: لطف الهی: «فَعُدْ بِطُفْلِكَ عَلَى صَغْفِي» → اعتراف به ضعف انسان در مقابل قدرت خدا در جهت اشاره اخلاص بنده. مغفرت: «وَاعْفُ بِسَعَةِ رَحْمَتِكَ كَبَائِرَ ذُنُوبِي» → درخواست آمرزش با تکیه بر رحمت بی‌انتهای عطاایای فوری: «وَهَبْ لِي عَاجِلَ صَنْعِكَ» → ترکیب نیاز مادی (عاجل) با معنویت (صنع خدا). همچنین دارای تضادهای معنوی است: «مُسْتَعِثًا» (فریادخواه) در مقابل «الْمُتَخَيِّرِ» (برگزیده) → نشان‌دهنده تواضع و اخلاص انسان (امام علی) در عین ادعای مقام قرب. از منظر فرهنگی-عرفانی دارای تلمیحات قرآنی است: «إِنَّكَ أَوْسَعُ الْوَاهِبِينَ» → اشاره به آیه ۳۸ سوره ص «...وَأَنَا خَيْرُ الْوَارِثِينَ» که بر بخشندگی خدا تأکید دارد. «اسْتِغَاثَةُ الْمُتَخَيِّرِ» → ممکن است اشاره به مفهوم «بنده مُخْلِص» در روایات داشته باشد. همچنین جنبه تسکین اضطراب دارد و درخواست کمک فوری («عَاجِلَ صَنْعِكَ») نشان‌دهنده نیاز به اطمینان خاطر در بحران‌هاست و با تقویت امید که تأکید بر «سَعَةِ رَحْمَتِكَ» (گسترده‌گی رحمت الهی) دارد اضطراب گناه را کاهش می‌دهد. دعا گفتمان عرفانی بازتولید می‌کند بدین معنی که گفتمانی را تقویت می‌کند که در آن خداوند هم جلیل (صاحب جبروت) و هم جمیل (نزدیک و رحیم) تصویر می‌شود و بر اساس این ایده است که انسان حتی در مقام «مُتَخَيِّرِ» (برگزیده) همچنان نیازمند لطف الهی است. به طور کلی این دعا با ترکیب زبان ادبی (استعاره، تضاد) و محتوی عرفانی (توسل، امیدواری)، گفتمانی می‌سازد که هم شکوه الهی و هم قرب انسانی را به نمایش می‌گذارد. ساختار آن، از یک سو بر ضعف انسان تأکید دارد و از سوی دیگر بر بی‌کرانگی رحمت خداوند، که ویژگی بارز متون دعایی اسلامی است.

۳-۳. اشتراک لفظی

اشتراک لفظی از اقسام احوال لفظ بوده و نوعی از تکرار معنایی است (عقیقی، ۲۰۰۱: ۱۲۴) که عبارت است از حالتی که بر یک لفظ به سبب وضع آن برای چند معنا به طور جداگانه، عارض می‌گردد، مانند: لفظ «عین» که برای هر یک از معانی چشم، چشمه، طلا و ...، به طور جداگانه وضع شده است (مظفر، ۱۳۶۶: ۴۸۴) و نیز گویند: دو یا چند کلمه یک ترکیب آوایی را با تفاوت در معنا به اشتراک می‌گذارند که همان چیزی است که در هم‌صدایی کامل زیبا است. این ارتباط با توهیم ریختگی واژگانی حاصل می‌شود، زمانی که ذهن شنونده به اولین طرف از دو طرف هم‌صدایی برمی‌گردد و فکر می‌کند که همان معنای طرف دوم را دارد، سپس وقتی به متن برمی‌گردد، فرض او برای او روشن می‌شود که این یک توهیم است (عبدالمجید، ۲۰۰۶: ۱۰۵). بنابراین، این تکرار یک کارکرد آموزنده مهم دارد، که ایجاد عنصر پارادوکس است. (فرج، ۲۰۰۹: ۱۰۸)

به عنوان مثال در این فراز از دعای آن حضرت: «وَأَسْأَلُكَ مَا كَانَ أَوْفَى بِعَهْدِكَ، وَأَقْضَى لِحَقِّكَ، وَأَرْضَى لِنَفْسِكَ، وَخَيْرًا لِي فِي الْمَعَادِ عِنْدَكَ، وَالْمَعَادِ إِلَيْكَ» (ابن طاووس، بی‌تا: ۲۱۹) در ساخت معجمی بین کلمه اول (المعاد) که به معنای (روز رستاخیز) است و کلمه دوم (المعاد) که به معنای (بازگشت) است، اشتراک لفظی وجود دارد، اما هر دو همان بازگشت به پروردگار را بیان می‌کنند. در این عبارت امام اقرار به پذیرش آخرت و بازگشت تمام انسان‌ها به سوی الله و حساب‌رسی می‌کند.

«فَالوَحْدَانِيَّةُ آيَةُ الرُّبُوبِيَّةِ وَالْمَوْتَ الْآتِي عَلَى خَلْقِهِ مَخْبَرٌ عَنْ خَلْقِهِ وَ قُدْرَتِهِ» (ابن طاووس، ۱۹۹۴: ۱۴۴) کلمه اول «خلق» به معنای «چیز آفریده شده» و کلمه دوم به معنای «آفرینش» است؛ چون عبارت خبر از این می‌دهد که موت به خلق (مخلوقات می‌رسد و خبر از آفرینش (خلق) و قدرت الله می‌دهد. کلمه «قدرة» در کنار

کلمه «خلق» دوم طبق قانون تناسب کلمات، قرینه‌ای است که ثابت می‌کند کلمه «خلق» دوم به معنای آفرینش است. این عبارت از خلال اقرار امام به یگانگی الله، معاد و قدرت الله اشاره به اخلاص امام دارد که در دعای خود این عبارت را بیان نموده است. اگر کلمه اول مربوط به مرگ باشد، کلمه دوم مربوط به احیا است و اینجاست که عنصر تناقض آشکار می‌شود.

در دعای آن حضرت «إِلَهِي كَيْفَ أَدْعُوكَ وَأَنَا أَنَا، أَمْ كَيْفَ أَيُّسُ مِنْكَ وَأَنْتَ أَنْتَ» (العالمی الکفعمی، ۱۹۹۷: ۴۴۰) در اینجا، بین ضمیر (أنا) که در قسمت اول به خود دعاکننده اشاره دارد و در قسمت دوم به خودش با آنچه از گناهان و معاصی که او را واجد شرایط دعا نمی‌کند، حمل می‌کند، تفکیک لغوی رخ داده است، بنابراین در قسمت اول، موضوع و در قسمت دوم محمول بوده است یا به عبارت دیگر ضمیر اول «أنا» مبتدا و ضمیر دوم «أنا» خبر است و اشاره به ضعف و بندگی و ناشایستگی خود دارد (اخلاص)، و بین ضمیر (أنت) که در قسمت اول به نفس مقدس اشاره داشت و در قسمت دوم به آنچه که به آن از رحمت و مغفرت متصف است، اشاره دارد یا به عبارت دیگر اشاره به این دارد که چون خدا خدای واقعی است و تنها معبود و پروردگار است، ناامید نمی‌شوم، چون ضمیر اول «أنت» مبتدا و ضمیر دوم «أنت» خبر است که از وجود خدایی قدرتمند خبر می‌دهد که دعای نیازمندان را اجابت می‌کند و ناامیدی در حضور او معنایی ندارد. ابزار پرسشی «کیف» دوم نیز در اینجا در معنای نفی است. یعنی با وجود خدای قدرتمند و برآورنده نیازها ناامید نمی‌شوم، همانگونه که ابزار پرسشی «کیف» اول در معنای نفی است که امام با اظهار اخلاص خود شایستگی دعا را از خود نفی می‌کند. و این از مقوله تکرار نیست که نشان دهنده تأکید باشد، بلکه معنای جدیدی است که فایده خوبی دارد، با وجود اینکه تصویر، تصویر تکرار و اعاده است (الجرجانی، ۱۹۹۱: ۱۷).

این دعای کوتاه اما عمیق، با ابعاد فلسفی-عرفانی است که با بهره‌گیری از تضادهای معنایی و سؤالات بلاغی، رابطه پیچیده بین انسان و خداوند را بررسی می‌کند و اخلاص دعاکننده را ثابت می‌نماید. سؤالات انکاری: «كَيْفَ أَدْعُوكَ وَأَنَا أَنَا» (چگونه تو را بخوانم در حالی که من «من» هستم؟) → اشاره به ناپاکی نفس انسان در مقام دعا. «كَيْفَ أَيُّسُ مِنْكَ وَأَنْتَ أَنْتَ» (چگونه از تو ناامید شوم در حالی که تو «تو» هستی؟) → تأکید بر ذات بخشنده خداوند. تکرار ضمائر «أنا» و «أنت» با تأکید بر هویت دو طرف رابطه (بنده و پروردگار)، تقابلی معنادار ایجاد می‌کند. متن در عین کوتاهی و ایجاز، با استفاده از ساختارهای متضاد، معنایی گسترده را انتقال می‌دهد. از منظر گفتمانی دارای برخی تضادهای وجودی است از قبیل: ضعف انسان («أنا») در مقابل کمال خدا («أنت»). انسان با هویت ناقص خود («أنا») شایستگی دعا ندارد، اما همین عدم شایستگی، نیاز به دعا را بیشتر می‌کند. یأس از خدا غیرمنطقی است، زیرا ذات خدا («أنت») مطلقاً بخشنده است. از طرفی مفهوم «أنا» ممکن است اشاره به نفس اماره (خود ناپاک انسان) داشته باشد، همان‌طور که در قرآن از «نفس» به عنوان منشأ شر یاد شده است و «أنت» یادآور اسماء الهی مانند ﴿يَا مَنْ لَا يُيَاسُ مِنْ رَوْحِهِ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ﴾ (یوسف/۸۷) است. همین عبارت گفتمان رایج در عرفان اسلامی را تقویت می‌کند که در آن انسان فقر محض (أنا) و خدا غنی مطلق (أنت) است؛ از یک سو، انسان به دلیل محدودیت‌های ذاتی خود (أنا) احساس شرمندگی از دعا دارد، و از سوی دیگر، به دلیل بینهایت بودن رحمت الهی (أنت)، ناامیدی محال است. اما هر دو بخش متن بر اساس توحید افعالی (همه‌چیز به خدا بازمی‌گردد) استوار است.

۴-۳. مترادف و شبه مترادف

دو بوگراند و درس‌ر هنگام بیان محتوای هنری با قومیت استیون اولمان، آن را اصطلاح «فرمول‌بندی مجدد» می‌نامند: «کلماتی که از نظر معنا متحد هستند و در هر زمینه‌ای با یکدیگر قابل تعویض هستند». مترادف و شبه مترادف نوعی از تکرار معنایی هستند و نوعی از تکرار معنایی است (عقیقی، ۲۰۰۱: ۱۵۷). صرف نظر از اختلاف نظر بین کسانی که می‌گویند مترادف وجود دارد، کسانی که می‌گویند هیچ مترادفی وجود ندارد، یا کسانی که می‌گویند مترادف مطلق در هر زبانی نادر است، پس از ابزاری برای قالب‌گیری واژگانی که به گسترش معنا در متن به عنوان شکلی از تکرار کمک می‌کند، یک رابطه معنایی بین دو طرف وجود دارد (محمد، ۲۰۰۷: ۱۴۹). بنابراین، بیش از یک تصویر وجود دارد، بنابراین ممکن است تکرار کلمه باشد، یا ممکن است تکرار معنا باشد.

در دعا، انواع مختلفی از ربط دادن از طریق مترادف وجود دارد. مترادف ممکن است در یک جمله واحد رخ دهد و در این صورت، میزان ربط کوتاه است، مانند: «وَبَا عَالِمَ السِّرِّ وَالنَّجْوَى، وَبَا كَاشِفَ الصُّرِّ وَالْبُلُوَى» (العالمی الکفعمی، ۱۹۹۷: ۴۳۳/۱)

این متن کوتاه دعایی، با بهره‌گیری از صفات الهی و ساختاری موزون، گفتمانی عمیق از رابطه انسان با خداوند ارائه می‌دهد. در دعا صفات ترکیبی الهی «عَالِمَ السِّرِّ وَالنَّجْوَى» (دانای راز و نهان) «كَاشِفَ الصُّرِّ وَالْبُلُوَى» (برطرف‌کننده سختی و بلا) به چشم می‌خورد. این ترکیبات دوگانه، همزمان بر علم مطلق و قدرت مداخله‌گرایانه الهی تأکید دارند. ساختار موازی بین دو بخش دعا («عَالِمَ...» و «كَاشِفَ...») ایجاد توازن زیبایی‌شناختی کرده است. استفاده مکرر از «یا» برای خطاب مستقیم به خداوند، حس نزدیکی و صمیمیت را القا می‌کند و اصرار زیاد امام را بر رفع نیازهایش از الله و توکل به او نشان می‌دهد که دلالت بر اخلاص او و اظهار عجز و بندگی دارد. دعا بر دو بعد از ابعاد وجودی خداوند: بعد علمی: «عَالِمَ السِّرِّ» اشاره به علم بی‌کران الهی، بعد عملی: «كَاشِفَ الصُّرِّ» اشاره به قدرت تغییردهنده خداوند تأکید دارد که خود این امر دارای تلمیحات قرآنی است: «عَالِمَ السِّرِّ» اشاره به آیاتی مانند ﴿يَعْلَمُ سِرُّكُمْ وَ جَهْرُكُمْ﴾ (انعام/۳) و «كَاشِفَ الصُّرِّ» یادآور آیه ﴿وَإِذَا مَسَّكُمُ الصُّرُّ فَالْيَهْ تَجَازُونَ﴾ (نحل/۵۳) بر این اساس متن رابطه نابرابر اما توأم با مهر بین بنده (نیازمند) و معبود (بی‌نیاز) را ترسیم می‌کند که یک بی‌نیاز، نیاز نیازمندان را اجابت می‌کند. این گفتمان، جهان‌بینی توحیدی را تقویت می‌کند که در آن خداوند هم شاهد است و هم نجات‌دهنده و بنده او اظهار عجز و بندگی می‌کند تا اخلاص او ثابت گردد.

اگرچه بین دو کلمه (سر) و (نجوا) تفاوت معنایی وجود دارد، اما آنها به یک حوزه معنایی تعلق دارند که باعث می‌شود فرآیند پیوند بین آنها اتفاق بیفتد و تفاوت این است: «نجوا نامی برای گفتار پنهانی است که با دوست خود زمزمه می‌کنی، گویی آن را از دیگری می‌شنوی... و راز، چیزی را در نفس پنهان می‌کند و اگر پشت پرده یا دیوار پنهان باشد، راز نیست و گفته می‌شود: در این گفتار رازی وجود دارد، و آن را به آنچه در نفس پنهان است تشبیه می‌کند. (العسکری، بی تا: ۶۳) بنابراین سر (راز) از نجوا پنهان‌تر است؛ زیرا از شخص فراتر نمی‌رود و نجوا از شخص فراتر می‌رود و به شخص دیگری می‌رسد، بنابراین چیزی است که برخی از مردم بدون کلام خداوند متعال آن را می‌فهمند.

«وَأَصْبَحَ دَانِي وَأَصْبَحَ دَائِي مُسْتَجِيرًا بِدَوَائِكَ وَأَصْبَحَ سَقْمِي مُسْتَجِيرًا بِشَفَائِكَ» (ابن طاووس، ۱۹۹۴: ۱۵۳) جامع لغوی بین (داء) و (سقم) کلمه (مرض) است که باعث ایجاد شبکه معنایی شده است؛ پس (داء) همان (مرض) است و (سقم) هم همان (مرض) است. بنابراین ذکر دیگری مستلزم به یاد آوردن اولی است و بدین ترتیب ارتباط برقرار می‌شود. امام با برقراری انسجام در این عبارت بین واژگان مترادف و مراعات‌النظیر، بر زیبایی دعا افزوده است و اخلاص خود را از خلال اظهار ضعف و بیماری خود و اقرار به اینکه دارو و شفای درد و بیماری او نزد خدا است، ثابت می‌نماید.

باز از همین باب است: «يَا رَبِّ ارْحَمْ ضَعْفَ بَدَنِي وَرَقَّةَ جُلْدِي وَدَقَّةَ عَظْمِي» (الطوسی، ۱۹۹۸: ۵۸۵) در این عبارت نیز امام با استفاده از منادا اظهار ضعف و بندگی می‌کند تا اخلاص خود را ثابت نماید و از فعل امر «ارحم» در معنای دعا استفاده کرده است و از خدا درخواست ترحم بر ضعف بدنش را دارد که اشاره به اخلاص او و اظهار بندگی او دارد.

تفاوت بین (رقه به معنای نازک) و (دقه به معنای ظریف) این است که علاوه بر ارتباط از طریق مترادف، ریختگی آوایی در پارانومازی ناقص بین (دقیق) و (نازک) وجود دارد، حتی اگر موضوع زبان‌شناسی متنی باشد، مگر اینکه روی پیوستگی معنایی کار کند، ریختگی آوایی نباید مانند آنچه در اینجا اتفاق می‌افتد، وارد ارتباط شود و ارتباط ممکن است از طریق تغییر شکل بین جملات باشد، به طوری که هر کلمه در جمله اول با کلمه متناظر خود در جمله دوم مترادف شود، بنابراین دو جمله (مترادف) از نظر معنا ایجاد می‌شود.

«وَكُنَ اللَّهُمَّ بِعِزَّتِكَ لِي فِي كُلِّ الْأَحْوَالِ رَوْفًا، وَعَلِيَّ فِي جَمِيعِ الْأُمُورِ عَطُوفًا» (الطوسی، همان) و نیز «إِلَهِي وَسِيدِي، فَاسَاكَ بِالْقُدْرَةِ الَّتِي قَدَرْتَهَا أَنْ تَهْبَ لِي فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ وَفِي هَذِهِ السَّاعَةِ كُلَّ جَرَمِ الْجَرْمِ... وَكُلَّ جَهْلٍ عَمَلْتَهُ، كَتَمْتَهُ أَوْ أَغْنَيْتَهُ، أَخْفَيْتَهُ أَوْ أَظْهَرْتَهُ» (الطوسی، همان: ۵۸۷) این را می‌توان به شکل زیر نشان داد که امام از فعل امر «کن ... رؤوفا» در معنای دعا استفاده نموده و اشاره به قدرتمندی الله وضعف و بندگی خود دارد که قدرتمند بر ضعیف رحم کند و مهربان باشد. در این عبارت اخلاص و اظهار بندگی امام علی نمایان است.

کل	←	جميع
الأحوال	←	الأُمُور
رؤوفاً	←	عطوفاً
کتمته	←	أخفيتها
أغنته	←	أظهرته

۵-۳. شمول معنایی

شمول معنایی در زبان‌شناسی به رابطه‌ای گفته می‌شود که بین یک واژه خاص (زیرشمول) و یک واژه عام‌تر (فراشمول) وجود دارد. به عبارت دیگر، معنای واژه خاص در معنای واژه عام‌تر گنجانده شده و بخشی از آن است. «یک کلمه به یک دسته اشاره دارد و کلمه دیگر به عنصری در این دسته اشاره دارد» (محمد، ۲۰۰۷: ۱۰۸). کلمه‌ای که مبنای مشترکی برای گروهی از اسم‌ها تشکیل می‌دهد، (کلمه شامل و جامع) نامیده می‌شود، مانند اسم‌های: مردم، شخص، مرد، زن، پسر، کودک، دختر. همه آنها اسم‌هایی هستند که در کلمه

(انسان) گنجانده شده‌اند. این نوعی ارتباط است که با جفت کردن کلمه شامل با آنچه تحت آن قرار دارد، رخ می‌دهد.

مشابه این مورد در دعا‌های امام علی است آنجا که می‌فرماید: «فَكَيْفَ لَا يَعْظُمُ شَأْنُكَ عِنْدَ مَنْ عَرَفَكَ، وَهُوَ يَرَى مِنْ خَلْقِكَ مَا تَرْتَاغُ بِهِ عُقُولُهُمْ، وَيَمْلَأُ قُلُوبُهُمْ، مِنْ رَعْدٍ تَفْرَعُ لَهُ الْقُلُوبُ، وَيَرْقُ يَخْطِفُ الْأَبْصَارَ، وَمَلَانِكَةُ خَلْقَتُهُمْ وَأَسْكَنْتَهُمْ سَمَوَاتِكَ» (ابن عبد ربه، ۱۹۵۳: ۴/۱۴۴) پس از ذکر خلقت و مشخص کردن آن با آنچه که مردم را به وحشت می‌اندازد... ذهن‌ها، آن را جدا کرد و برجسته‌ترین مصادیق آن را که رعد، برق و فرشتگان هستند، ذکر کرد؛ زیرا کلمه (خلقت) نشان دهنده اسم جامع و شاملی است که شامل (رعد)، (برق) و (فرشتگان) می‌شود.

دعا با استفهام انکاری آغاز می‌شود، استفاده از ساختار "فکیف لا..." (پس چگونه ممکن نیست...) به عنوان ابزار بلاغی برای تأکید بر عظمت الهی و خلاص دعا کننده است. این ساختار هم بیانگر تعجب است و هم جنبه اقناعی دارد. به کارگیری افعال حسی مانند «یری»، «ترتاغ»، «یملأ»، «یفرع» که مخاطب را در تجربه عینی شریک می‌کند. تصاویر شنیداری ("رعد") و بصری ("یخطف الأبصار") تأثیرگذاری بیشتری ایجاد کرده است. بین "عقولهم" و "قلوبهم" به عنوان دو مرکز ادراک انسانی و بین "تفرع" (ترساندن) و "یخطف" (ربودن) تقابل برقرار است. دعا با خطبه‌های امام در توصیف عظمت الهی در ارتباط است، از طرفی با ادبیات توحیدی در متون عرفانی در پیوند است. ضمن این که رابطه نابرابر بین خالق مطلق و مخلوق متناهی و اخلاص مخلوق را نشان می‌دهد.

۳-۶. واژه عام یا فراشمول

این واژه، معنایی گسترده‌تر و کلی‌تر دارد و واژه‌های خاص‌تری را در بر می‌گیرد. گروه کوچکی از کلمات با اشاره کلی، و به عنوان وسیله ارتباط بین متن استفاده می‌شوند. (محمد، ۲۰۰۷: ۱۰۸) و آنها دارای کلیت و جامعیتی هستند که بسیار گسترده‌تر از جامعیتی است که در اسم شامل یافت می‌شود. نمونه‌هایی از این در دعا‌های امام است: «إِلَهِي أَطْعَمْتُكَ فِي أَحَبِّ الْأَشْيَاءِ إِلَيْكَ وَهُوَ التَّوْحِيدُ، وَلَمْ أَعْصِكَ فِي أَعْصِ الْأَشْيَاءِ إِلَيْكَ وَهُوَ الْكُفْرُ، فَأَغْفِرْ لِي مَا بَيْنَهُمَا» (العاملی الکفعمی، ۱۹۹۲: ۴۲۴/۱).

کلمه «شیء» عام یا فراشمول است و شامل هر چیزی که وجود دارد، چه حسی مانند اجسام و چه حکمی، مانند گفتار، می‌شود. بنابراین، هم «توحید» و هم «کفر» و هر آنچه بین آنهاست را شامل می‌شود و به آنها اشاره دارد. در این عبارت امام با استفاده از منادای «یا الهی» و حذف حرف ندا، صمیمیت و نزدیکی خود را به معبودش نشان می‌دهد و این نزدیکی را با نسبیت دادن إله و معبود به خود تأکید می‌کند. آنگاه اطاعت خود را به او ثابت نموده و اقرار به وحدانیت او می‌نماید و اخلاص خود را نشان می‌دهد. پس امام در این دعا به اطاعت خود از الله و عدم نافرمانی خود اشاره نموده است تا اخلاص خود و بندگی خود را اظهار نماید. او فعل امر «اغفر» را نیز در معنای دعا یعنی طلب بخشش استغاد نموده است که اقرار به والا بودن الله و ضعف خود دارد (اخلاص)؛ چون اگر اشاره به والا بودن خود امام داشت که همان غرور است، از کسی دیگر طلب بخشش و مغفرت نمی‌کرد. در این دعا، «امر»، اصطلاح عامی برای اعمال و گفتار است و شامل همه گفتارها و اعمال قبلی است که دعاکننده به آن امید داشته یا هشدار داده است. در دعا تقابل دوگانه واضح

است: تقابل واضح بین "أطعتك" (اطاعت کردم) و "لم أعصك" (نافرمانی نکردم) و تقابل مفهومی بین "التوحيد" (محبوب‌ترین) و "الكفر" (منفورترین). دو بخش موازی که هر کدام با حرف عطف "و" آغاز می‌شوند. هر بخش شامل یک فعل (أطعت/لم أعص) + مفعول به + توصیف (أحب/أبغض). در کنار آن، اعتراف به انجام واجب‌ترین کار (توحید) و ترک بزرگ‌ترین گناه (کفر). محوریت "التوحيد" به عنوان اساس دین "الكفر" به عنوان نقیض توحید و مفهوم "المغفرة" به عنوان نیاز دائمی بنده. به طور کلی گفتمانی را شکل می‌دهد که هم "اعتراف" است و هم "درخواست". این دعا از یک سو به بالاترین درجه اطاعت (توحید) اشاره دارد و از سوی دیگر به عمیق‌ترین نیاز انسان (مغفرت) توجه می‌کند. متن به زیبایی نشان می‌دهد که حتی وقتی انسان در اوج اطاعت است، باز هم نیازمند لطف الهی است و مراقب باشد که سقوط نکند؛ چون هر لحظه در معرض سقوط است.

«اللهم إني لا أملك ما أَرْجُو، ولا أستطيع دفع ما أَخْذَرُ، إلا بك والأمر بيدك» (ابن طاووس، بی‌تا: ۲۱۲)، امام در این عبارت به ضعف خود اقرار دارد که به تأکید و یقین او مالک چیزی نیست و توانایی دفع چیزی را ندارد، و در نهایت تمامی امور را به الله نسبت می‌دهد تا از خلال آن اخلاص خود را ثابت کند.

۴. نتیجه‌گیری

امام علی (ع) در دعاهای خود از هر سبکی متناسب با معنای مد نظر خود بهره برده است که همین امر بر زیبایی دعاهای او و افزایش میزان تأثیرگذاری آنها بر مخاطب افزوده است. سبک تکرار یکی از این سبک‌ها در دعاهای امام علی (ع) است که امام از آن‌ها، در جای مناسب خود و متناسب با مقصود مورد نظر خود با هدف تأکید و تثبیت معنا، بیان اخلاص، اظهار بندگی و عجز خود استفاده نموده است. به همین دلیل در بسیاری از موارد در دعاهایش بعد از منادا از فعل‌های امر در معنای دعا استفاده نموده است؛ چون طلب از پایین به بالا است که مقام پایینی یعنی امام علی از مقام والا یعنی الله با زاری و تضرع و خشوع و با زبانی متواضعانه، مستقیم و بدون واسطه با اصرار درخواست کمک می‌کند تا بدوین وسیله اقرار به ضعف و بندگی خود و به الوهیت، ربوبیت، قدرت و برتری الله کند و بدینگونه غرور و تکبر را از خود دور می‌نماید؛ چون کسی که غرور و تکبر دارد، خود را بزرگ و بی‌نیاز دانسته و از دیگری طلب کمک آن‌هم با اصرار و زاری و با تواضع و خشوع نمی‌کند. پس امام در دعاهای خود کلمات متعددی را تکرار نموده است تا اشاره به تأکید و اصرار خود در اجابت دعا توسط پروردگار خود و شدت نیاز و اضطراب او به درگاه خداوند کند؛ چون وقتی انسان بارها و بارها حاجتی را از خدا می‌خواهد، این کار بیانگر عمق نیاز و اخلاص او و دوری از غرور است؛ چون تنها کسی که اقرار به ضعف خود و قدرت طرف دیگر دارد اصرار به رفع نیازهای خود توسط شخص برتر دارد. به همین دلیل دعاکننده به نوعی اشاره به نیازمندی و ضعف خود و برتریت، قدرت و بی‌نیازی طرف دیگر یعنی الله دارد؛ چون تنها دعا نزد کسی شایسته است که خود بی‌نیاز باشد و در عین حال خواستگاه رفع نیازهای بقیه باشد. با نگاهی به تکرارهای استفاده شده در دعاهای او پی می‌بریم که اگر دعاهای او بدون این تکرارها بیان می‌شد، اخلاص از کلام او بدون این تکرارها چه بسا به سادگی با این وضوح فهمیده نمی‌شد یا

حداقل بدون این تکرار اخلاص کمتری نشان داده می‌شد و عظمت و برتری خدا در دعا بدون تکرار برجسته نمی‌شد.

منابع

- ابن طاووس، رضی‌الدین (۱۹۹۴م). *مهج الدعوات ومنهج العبادات*، تحقیق شیخ حسین الاعلمی. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- ----- (بی‌تا)، *الدروع الواقیه*، تحقیق جواد القیومی الاصفهانی. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- ----- (بی‌تا). *فلاح السائل*، قم: بی‌نا.
- ابن عبد ربّه، احمد (۱۹۵۳م). *العقد الفريد*، تحقیق محمد سعید العریان. القاهرة: المكتبة التجارية الكبرى.
- ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم (۱۹۸۱م). *تأویل مشکل القرآن*، شرح و تحقیق: سید احمد صقر، بیروت: دار المعرفة.
- اقبالی، عباس و حسن پور، مهوش (۱۳۹۵ش). *نگاهی سبک‌شناسانه به خطبه «متقین»*. فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه، سال چهارم، شماره ۱۴، ۱۰۹-۱۲۸.
- انوشه، حسن (۱۳۸۱ش). *فرهنگ‌نامه ادب فارسی، دانش‌نامه ادب فارسی*، چاپ دوم، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- الجرجانی، عبدالقاهر (۲۰۰۴م). *دلائل الإعجاز*، تحقیق محمود محمد شاکر، قاهره: مكتبة الخانجي.
- ----- (۱۹۹۱م). *أسرار البلاغة*، تحقیق محمود محمد شاکر، جده: دار المدنی.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷ش). *لغت‌نامه*، چاپ دوم، ج ۹. تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- رضایی، رمضان و نصری، زهرا (۱۴۰۲ش). *واکاوی جادوی مجاورت در کلمات قصار نهج‌البلاغه*، فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه، سال ۱۱، شماره ۴۴، ۴۹-۲۵.
- الشایب، أحمد (۱۹۴۵م). *الأسلوب؛ دراسة بلاغية تحليلية لأصول الأساليب العربية*، مصر: مكتبة النهضة المصرية.
- ----- (۱۹۵۶م). *الأسلوب*، ط ۵، مصر: مكتبة النهضة المصرية.
- صالح‌بک، مجید و عارفی، احمد (۱۴۰۲ش). *زیبایی‌شناسی سوره حمد بر پایه نظریه نظم عبدالقاهر جرجانی*، نشریه جستارهای زبانی، دوره ۱۴، شماره ۴، ۳۷۳-۴۰۳.
- الطوسی، ابوجعفر (۱۹۹۸م). *مصباح المتعجد*، تحقیق الشیخ حسین الاعلمی، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- عارفی، احمد (۱۴۰۳ش). *الواقع الفائق والسلطة في رواية «شيفاء» مخطوطة القرن الصغير» لعبد الرزاق طوهرية وفقا لنظريتي جان بودريار وميشيل فوكو ما بعد الحداثية*، پایان‌نامه دکتری، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- عارفی، احمد (۱۳۹۸ش). *جمالیة الأساليب النحوية في رواية «حرب الكلب الثانية» لإبراهيم نصرالله*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- العاملی الکفعمی، تقی‌الدین ابراهیم (۱۹۹۲)، *مصباح الکفعمی*، بیروت: مؤسسه النعمان.
- ----- (۱۹۹۷). *البلد الأمين و الدرع الحصين*، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

- عبدالرئوف، حسین (۱۳۹۰ش). سبک‌شناسی قرآن کریم (تحلیل زبانی): ترجمه: پرویز آزادی، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- عبدالمجید، جمیل (۲۰۰۶م). البدیع بین البلاغه العربیه واللسانیات النصیه، القاهرة: الهیئه المصریه العامه للكتاب.
- عسکری، ابوهلال حسن بن عبدالله بن سهل (بی‌تا). الصناعتین، تحقیق: علی محمد البجاوی و محمد ابوالفضل ابراهیم، مصر: مطبعة عيسى البابي الحلبي و شركاه.
- عفیفی، احمد (۲۰۰۱م). نحو النص اتجاه جدید فی الدرس النحوی، القاهرة: مکتبه زهراء الشرق.
- الغزالی، ابوحامد محمد (۲۰۱۰م). المقصد الأسنى فی شرح اسماء الله الحسنی، تحقیق قاسم محمد النوری، دمشق: دار الفجر.
- فرج، حسام احمد (۲۰۰۹م). نظریه علم النص، القاهرة: مکتبه الآداب.
- فرشید ورد، خسرو (۱۳۶۳ش). درباره ادبیات و نقد ادبی، تهران: امیر کبیر.
- کادن، جی. ای (۱۳۸۰ش). فرهنگ ادبیات و نقد، ترجمه‌ی کاظم فیروزمند، تهران: شادگان.
- محمد، عزه شبل (۲۰۰۷م). علم اللغة النص النظرية والتطبيق، القاهرة: مکتبه الآداب.
- المصطفوی، حسن (۲۰۰۹م). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- مظفر، محمدرضا (۱۳۶۶ش). المنطق، قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- الموحد الابطحی، محمداقر (۱۴۲۳ق). الصحیفة العلویة الجامعة، قم: مؤسسه الامام المهدي.
- هالیدی، مایکل، و حسن، رقیه (۱۳۹۳ش). زبان، بافت و متن (بعد زبان از منظر زبان‌شناسی اجتماعی)، مترجم: محسن نوبخت، تهران: انتشارات سیاهرود.
- Halliday, M., & Hassan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.